

שיחות על מחקר איכותני

עורכות:

מיה לביא-אג'אי, דורית לביא טובין

Talking about Qualitative Research

Editors: *Maya Lavie-Ajayi, Dorit Lavi Tubin*

עורכות: מיה לביא-אג'אי, דורית לביא טובין

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורך ראשי: דודו רוטמן

עורכת אקדמית: שרה שמעוני

עורכת תוכן ולשון: תמי בורשטיין

עורכת תוכן ולשון אחראית: עדי רופא

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: בלה טאובר

צילום תמונת העטיפה: הדס דובדבני

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,
נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

מסת"ב: 3-195-530-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"ב/2021
טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: שיאים בע"מ

תוכן העניינים

פתח דבר | מיה לביא-אג'אי, דורית לביא טובין 5

שער ראשון: שיחות על מטרת המחקר

- פרק 1. חקר יחסי כוח המשוקעים במונח מאליו החברתי: הזרם הביקורתי בגישה ההבנייתית | תמר זילבר 19
- פרק 2. מחקר מתוך עמדה ביקורתית מעורבת | מני מלכה 41
- פרק 3. פיתוח תאוריה מנתונים איכותניים | דורית לביא טובין 65

שער שני: שיחות על מהותו של מחקר איכותני טוב

- פרק 4. מהו מחקר איכותני איכותי? | פאולה פדר-בוביס 83
- פרק 5. מחקר איכותני בין יצירתיות לאי-סדר | עמיה ליבליך 101
- פרק 6. מחקר איכותני רגיש אוכלוסייה: מחקר עם, על ועבור נערות | אורנית רמתי דביר, שוש דוידסון, עינת לחובר 119

שער שלישי: שיחות על החוקר כנלי המחקר

- פרק 7. לסובב את הזרקור: השפעות המחקר על החוקרות וכיצד אפשר להשתמש בידע זה במחקר | רבקה תובל-משיח, כנרת שפירא 143
- פרק 8. מתודה לחקר עצמי-בשדה משתף | חנה קורלנד, ויקטור פרידמן, ישראל סייקס, רות דנינו ליכטנשטיין, טלדה מלמד 164
- פרק 9. לרקוד בעור הדוב - פרפורמנס אתנוגרפי תיאטרלי במחקר האיכותני | שולמית קיציס 185

שער רביעי: שיחות על מחקר איכותני נאינטראקציה בין החוקרת לבין משתתפי המחקר

- פרק 10. להיות שם: תצפית משתתפת אתנוגרפית | ניר אביאלי 209
- פרק 11. פרשנות נרטיבית ומודל מנגנוני הברירה | גבריאלה ספקטור-מרזל 232
- פרק 12. ריאיון המכוון לפעולה | נור שמעי 254

שער חמישי: שיחות על פלורליזם במחקר

- פרק 13. שילוב שיטות איכותניות וכמותיות (mixed methods): צורות חשיבה שונות, אתגרים ותרומות | גליה מורן, אלינה גריזמן, עדן אידלסון.....277
- פרק 14. בין נתונים לתאוריה - המקרה של חקר התנהגות לא הגיונית | טלמור פרחי, מיכל פיניאן-וויס, דורית לביא טובין.....298
- פרק 15. היבטים מתודולוגיים בחקר השיח בקבוצות הווססאפ | אולז'ן גולדשטיין.....314
- על המחברים.....335
- תקציר באנגלית.....343

פתח דבר

מיה לביא-אג'אי, דורית לביא טובין

הספר הזה נולד משיחה משותפת שלנו, העורכות, אחרי הכנס הישראלי השמיני למחקר איכותני, שהתקיים בשנת 2018. הכנס נועד לשמש בית ומרחב לשיח פנימי של הקהילה האיכותנית. המרחב המשותף מאפשר לנו החוקרים לא רק ללמוד על מתודולוגיות חדשות, על מחקרים חדשים ועל כלי מחקר שאיננו מכירים, אלא גם - ואולי בעיקר - לפתח ולהרחיב את המודעות העצמית שלנו כחוקרים. פרופ' קרלה ויליג (Willig, 2013) כותבת כי מחקר כמותי הוא כמו שימוש במתכון - עלייך להיות מדויקת כמה שיותר; לעומת זאת מחקר איכותני הוא כמו יציאה להרפתקה - עלייך למצוא את הדרך שלך, הדרך המתאימה ביותר למציאות שאת רוצה לחקור. כלומר היבט מהותי של מחקר איכותני הוא חוסר אוטומטיות.

על החוקרות האיכותניות לבחור לכל אורך הדרך. אין דרכים סלולות מראש; עלינו לסלול את הדרך בעצמנו, ולפעמים קשה מאוד לעשות זאת. מרחב השיח המשותף מפגיש אותנו עם אחרות שהולכות באותה דרך, שואלות שאלות דומות או אחרות, מוצאות תשובות דומות או אחרות.¹ במובן מסוים מתן התשובות חשוב הרבה פחות משאלת השאלות. הכנס מעצם טיבו הוא אירוע זמני, ורצינו ליצור מעין המשך לאותו מרחב, הפעם על הנייר. מרחב זה יאפשר הצצה לשיח הפנימי שחוקרים מנהלים עם עצמם, לאופן שבו מתקבלות החלטות במחקר איכותני, לשאלות שמעסיקות חוקרות, וגם לתשובות שמצאו - כל זאת בעיקר לשם עידוד שאלת שאלות וקבלת החלטות מודעת.

הספר הזה נולד מתוך רצון משותף לחזק את השיח המתודולוגי על מחקר בכלל ועל מחקר איכותני בפרט. האמונה שמחקר הוא דבר חשוב, למרות כל הסייגים הנלווים, היא בלב ליבו של ספר זה. השיחות על הספר בינינו, מיה ודורית, היו תמיד מהנות ונעימות, אך לא משום שהיינו תמימות דעים, נהפוך הוא - משום הדיון והוויכוח בינינו. יש לנו דעות שונות באשר למטרת הספר ולמטרת המחקר, באשר לשאלות מהו מחקר טוב ומה תפקיד החוקר ומהן השאלות החשובות שיש לשאול בדרך. בפרק זה אנו רוצות להציג את השיחה בינינו ולהציע שיחות דומות בין החוקרים לבין עצמם ובינם לבין הספרות, המופיעות גם בפרקי הספר, ומכאן שמו "שיחות על מחקר איכותני".

1 אפילו בנוגע להעדפות בנקיטת מגדרם של החוקרים בלשון זכר או נקבה אין דרך אחת. הכותבים בספר בחרו להתייחס לכך כל אחד בדרכו.

מהי מטרת הספר?

מיה: פרופ' נורמן דנזין (Denzin, 2014) מגדיר את התקופה הנוכחית במחקר איכותני "תקופת האוהל הגדול". הכנס שהוא מארגן בכל שנה, הקונגרס הבין-לאומי לחקר איכותני (International congress of qualitative inquiry), הוא הדגמה מושלמת של רעיון זה. באוהל הגדול יש מקום למגוון פרדיגמות, תפיסות, פרקטיקות וכלי מחקר. אפשר למצוא בו זה לצד זה מושבים על פרפורמנס, אוטו-אתנוגרפיה, מחקר משולב וניתוח תוכן. אין שומרים בכניסה. במהלך ההיסטוריה של המחקר האיכותני היו תקופות שבהן הוויכוחים הפנימיים בין חוקרים איכותניים הביאו למלחמות פרדיגמטיות של ממש. טדלי וטשקורי (Teddlie & Tashakkori's, 2003 in Denzin, 2014) מתארים שלוש תקופות מרכזיות כאלו: שנות השבעים והשמונים - מאבק בין הפוסט-פוזיטיביסטים לבין ההבנייתיים; שנות התשעים ושנות האלפיים - מאבק בין הביקורתיים לפוסט-פוזיטיביסטים וההבנייתיים; וכיום - מאבק בין תפיסות מבוססות ראיות (evidence based) לבין תפיסות ביקורתיות. כל צד נאבק על מקומו, רואה בכיוונו אמת מוחלטת ומבטל נקודות מבט של מתודולוגיות אחרות. לעומתם פרופ' דנזין מדגיש את החשיבות של שיח פנימי במקום מלחמות, ומשתמש במושג "האוהל הגדול" כדי לצייר דימוי של הקהילה האיכותנית כקהילה שביכולתה להכיל בתוכה מגוון מתודולוגיות ואפיסטמולוגיות - כולם מוזמנים להשתתף בשיחה. עם זאת, בתוך הריבוי אנחנו צריכים לשאול את עצמנו: מהם העמודים המחזיקים את האוהל? מהם העקרונות שכולנו דוגלים בהם? בעיניי הם שניים: מחקר נטורליסטי וסובייקטיביות מודעת. בעיניי השיחה היא אפוא המטרה. אומנם יש לי תפיסות ברורות באשר לאיכות של מחקר, למטרתו, לשיטות שאני מעדיפה לנקוט ולשיטות שאני מעריכה פחות. עם זאת כראשת המרכז הישראלי למחקר איכותני חשוב לי יותר מכול לקדם שיח מתודולוגי, לקדם מודעות מחקרית ולקדם שאלות יותר מאשר תשובות. אני יודעת מניסיוני כמה קל לפעול כאוטומט, להנחות עוד תזה, להתחיל עוד מחקר, לעשות את מה שעשינו עד כה בלי לשאול שאלות, לרוץ קדימה. השיחה עם חוקרות וחוקרים איכותניים מאיטה את צעדיי מעט; ובכל פעם שאני מאיטה - ההאטה היא לטובה. התמקדות בסוגיות ובשאלות מזכירה לנו את הייחודיות של מחקר איכותני ומאפשרת לנו לחשוב שוב על האחריות שלנו כחוקרים.

דורית: בירור העמודים המרכזיים של האוהל הגדול הוא מטרה חשובה של הספר. בירור שכזה יכול לעזור לחוקרים לשכלל את שיטות עבודתם באמצעות מידע, מסקנות וחוויות של חוקרים אחרים. כמי שמתודת המחקר המועדפת עליה

היא חקר מקרה וזהותה המקצועית היא של חוקרת, אני מתקשה לראות בעצמי "חוקרת איכותנית", כפי שאני הודפת כל ניסיון של תלמידי מחקר לברר אם אני מנחה איכותנית או אם אוכל להנחות אותם במחקר איכותני. לשיטתי, יש מחקר אחד, הדרכים אליו רבות והחוקרת צריכה לבחור את השיטה המתאימה ביותר כדי לענות על שאלות המחקר. במובן זה תפקידן של שיטות מחקר איכותניות זהה לחלוטין לתפקידן של שיטות מחקר כמותיות: לאפשר לחוקר להשיג את מטרות המחקר. עם זאת גם אם ברורה המטרה וידועה הדרך, חשובה הבקיאיות בשיטות המחקר השונות. הספר הזה הוא אפוא מקור נוסף לבירור, ללמידה ולהבנה של שיטות אלו ושל השלכותיהן.

מטרה נוספת של הספר היא לבחון את המשמעות של הקמת האוהל האיכותני בשדה המחקר עבור השוהים בו: המבקרים והשחקנים האחרים בשדה. הסתכלות שכזו תאפשר לנו לראות בעצמנו, השוהים והמבקרים באוהל השיטות האיכותניות, חלק משדה המחקר הרחב יותר. במושגים של התאוריה המוסדית, שדה הוא אוסף של שחקנים (חוקרים, ארגונים, אגודות מקצועיות וכן הלאה) הפועלים במשותף לקידום סוגיה חברתית במסגרת כללים מוסכמים. כללים אלו, הנקראים "לוגיקה מוסדית", מגדירים את מטרות השדה, את הדרכים הנורמטיביות להשיגן, ואת תפקידי השחקנים הפועלים בו (Greenwood & Suddaby, 2006). עם זאת גם בשדות ותיקים וממוסדים כמו שדה המחקר והמדע השחקנים נאלצים להגיב ולהסתגל לכוחות חיצוניים המאתגרים את הכללים המובנים מאליהם.

שינויי מדיניות, אילוצים מוסריים ונסיבות כלכליות מעלים אל פני השטח סתירות וקשיים בלוגיקה המוסדית ופותחים את הדלת בפני יזמים מוסדיים, המזהים סתירות אלו ומציעים מענים חדשניים. אם כן, במונחי התאוריה המוסדית, חוקרים איכותניים הם יזמים מוסדיים המצביעים על בעיות בלוגיקה המחקרית, והאוהל הגדול הוא סוג של "שדה עוברי" (proto-institution) המתפתח בתוך שדה המחקר הקיים או מחוצה לו (Boxenbaum, 2004). מטרת הספר היא אפוא להציע כיוונים נוספים לבחינת יחסי הגומלין של המחקר האיכותני עם שדה המחקר, ולהציג נקודות מבט נוספות על הפרקטיקות ועל המטרות הרווחות בו.

מהי מטרתו של המחקר?

דורית: תשובתי קצרה ומעוגנת בלוגיקה המוסדית, אותם כללים מוסכמים של שדה המדע: מטרת המחקר היא לפתח תאוריות על העולם. בהיותו חלק מהתהליך המדעי, המחקר הוא פעילות אנושית המיועדת להרחיב ולהעמיק את הידע

האנושי על העולם. מטרתו של ידע זה היא בסופו של דבר להכיר ולהבין את העולם, ואף להצליח לשלוט בו לטובת בני האדם. עם זאת לפי הלוגיקה המקובלת בשדה אין בהכרח קשר בין פיתוח הידע ובין התועלת שהוא מניב. פיתוח הידע מתחיל בסקרנות, ממשיך במחקר לפי השיטות המוסכמות בקרב קהילת החוקרים והמדענים, ומסתכם בפיתוח תאוריות ומסגרות חשיבה על המציאות. בכך לשיטתי שדה המחקר משיג את מטרתו החברתית - תרומה לפיתוח הידע על העולם. היכולת להשתמש בידע כבר שייכת למקצועות ולשדות אחרים. אין זה אומר שהידע המדעי אינו יכול לתרום לשינוי ולשיפור המציאות החברתית; טענתי היא שמתקיימת חלוקת עבודה והתמחות: ייצור ופיתוח הידע הוא מקצועם של החוקרים, והשימוש בידע מועבר למקצועות אחרים. הרופאים, למשל, משתמשים בידע שפיתחו חוקרי ביולוגיה ומפתחי תרופות לריפוי מחלות; פעילים חברתיים משתמשים בידע שפיתחו חוקרים בתחום הסוציולוגיה, העבודה הסוציאלית והפסיכולוגיה כדי לקדם איכות חיים בקהילות ובקבוצות חברתיות למיניהן; ומהנדסים משתמשים בידע שפיתחו פיזיקאים כדי לפתור בעיות טכנולוגיות. מיה: אני יכולה לתת תשובה קצרה מאוד על השאלה הזאת: מטרת המחקר היא שינוי חברתי. לא משום שאני חושבת שמחקר הוא הכלי הטוב ביותר לשינוי חברתי, אלא משום שאני סבורה שמחקר הוא פעולה פוליטית (ראו גם הקר ואח', 2014). נכון יותר לומר שמחקר הוא פעולה בתוך מרחב פוליטי. מחקר יכול לחזק ולקדם או לערער תפיסות, פרקטיקות, ייצוגים חברתיים, שיח דומיננטי. על כן אני סבורה כי תפקידו המרכזי של מחקר הוא לקדם שינוי חברתי על ידי הוספת נקודות מבט חדשות לשיח החברתי והמחקרי ועל ידי תיעוד הקיים, ערעור על תפיסות קיימות, שאילת שאלות על פרקטיקות מקצועיות וכדומה. אני מסכימה מאוד עם דורית שמטרת המחקר לפתח תאוריות על העולם כדי להכיר ולשנות אותו. כאשר אנחנו מצליחות ליצור המשגה משמעותית או להרחיב המשגה קיימת, אנחנו מקדמות את השיח המחקרי, וזהו חלק מרכזי של העשייה המחקרית שלנו. אך אני חושבת שזהו הכלי, לא המטרה.

מהו מחקר טוב?

מיה: בואי נתחיל בכך שנודה שמחקר טוב הוא אירוע נדיר. המציאות העכשווית, שכופה עלינו לפרסם כל הזמן כמה שיותר, מייצרת הרבה מחקרים חלשים. ייתכן שכן זה היה תמיד. מבחינתי, מחקר טוב הוא מחקר שמאיר עיניים ובנוי על מערך מחקר קוהרנטי ואתי. ב"מאיר עיניים" הכוונה שהמחקר מאתגר, קורא תיגר על

המובן מאליו, מחדש וחתרני. מערך מחקר קוהרנטי הוא מערך שיש בו התאמה בין שאלת המחקר או מטרת המחקר לבין פרדיגמת המחקר והמתודולוגיה. במילים אחרות זהו מערך מחקר שבו ההחלטות נעשו באופן מודע ככל האפשר, מתוך התאמה למציאות הנחקרת ומתוך תפיסת עולם של החוקר או החוקרת. מערך מחקר אתי הוא מערך מחקר שבו החוקר עשה כמיטב יכולתו שלא לפגוע באנשים ובקהילה, לא לנצל את כוחו לרעה, ואף לשאוף לנצל כוח זה לטובה. זה מחקר המתייחס אל משתתפי המחקר בכבוד לכל אורך התהליך המחקרי - משאלת המחקר, דרך איסוף הנתונים וניתוחם ועד להצגתם.

מחקר איכותני אתי מאפשר לידע של משתתפי המחקר לעצב את תהליך המחקר ואת תוצאותיו. ככל שאוכלוסיית המחקר משתתפת יותר בקבלת החלטות בתהליך המחקרי, כך המחקר דמוקרטי יותר, מפלה פחות ומותאם יותר לנקודת מבטה (Krumer-Nevo, 2009). זאת ועוד, מחקר אתי שואף לתרום לאוכלוסיית המחקר, כלומר לקדם את הרווחה של משתתפי המחקר ואת הנגישות שלהם להון כלכלי וחברתי כיחידים וכקבוצות, בייחוד כאשר המשתתפים הם מקבוצה פגיעה ומודרת (Peled & Leichtentritt, 2002).

דורית: מחקר טוב הוא מחקר המוסיף על הידע הקיים ותורם לפיתוחה של התאוריה המדעית. מחקר מבוזבז הוא מחקר העומד בכללי העשייה המחקרית, אך אינו מחובר לידע קיים ולתאוריות קיימות. מחקר ששומר על כללי האתיקה, משתף את הנחקרים ואף מוסיף תובנות לחוקר, אך אינו תרם לידע התאורטי, הוא "רוב מהומה על לא מאומה", ופרקים רבים בספר מציעים כלים להתמודד עם סוגיה זו. באמצעות פירוט של שיטות וכלים שונים הספר מציע שבילים המובילים למחקר טוב. במושגי התאוריה המוסדית מדובר בהליכה בעקבות הלוגיקה המוסדית של שדה המדע, אותו מערך של נהלים וכללים, חלקם מעוגנים בחוקים ובתקנות המגדירים את גבולות השדה, את כללי החברות בו, את סוגי התפקידים הפועלים בו ואת ההתארגנויות המקובלות של הפועלים בתוכו (Greenwood & Suddaby, 2006).

עם זאת, ובהמשך למטפורה שהובאה בתחילת פתח הדבר, גם ביצוע מדוקדק של המרשם המחקרי אינו מבטיח מאכל טעים או מזין, ולא כל הרפתקה מביאה למקומות מעניינים. כמו בכל מקצוע מורכב, מחקר טוב דורש חוקר מקצועי, ומקצועיות דורשת תרגול והבנה מעמיקה של התהליכים הנחוצים. במובן זה מחקר טוב תלוי בחוקר טוב. חוקר שמרגיש כי למד מהמחקר אך מתקשה לפרסם את אשר למד ולשלב את הדברים בידע הקיים, לא תרם דיו. מחקר שלא פורסם ולא

הגיע לקהילת החוקרים ובעלי העניין, גם אם הוא להלכה מחקר מעולה - הוא למעשה מחקר מבוזבז.

מהן השאלות שחשוב לשאול בדרך?

דורית: שלוש שאלות דורשות מענה בכל תהליך מחקר: מה יש בנושא הנחקר שמצדיק את העיסוק בו? מי הגורמים שתוצאות המחקר עשויות לעניין אותם? ואיך המחקר יכול להוסיף על הידע הקיים בנושא? שאלות אלו מבוססות על ההנחה הפונקציונלית שלמחקר יש תפקיד חברתי שדרכו הוא צריך להוכיח את עצמו. הנחה זו לכאורה נוגדת את הטענה שהכול "חקיר", ולכן החוקרים יכולים ללכת בעקבות הסקרנות, יעלה כמה שיעלה ויוביל לאן שיוביל. אני מקבלת את הלוגיקה המגבילה את סקרנות החוקרים באילוטי משאבים מצד אחד ובמחויבות אתית מצד שני. לטעמי, יש נושאים שאסור לחקור, נושאים שעלולים להביא להרס ולפגיעה לא מידתיים. זאת ועוד, הקצאת משאבים לא מידתית לתחום מחקר אחד על חשבון תחומים אחרים צריכה להשפיע גם היא על שאלות המחקר. בהנחה ששדה המחקר הממומן על ידי הציבור אמור לחזור ולשרת ציבור זה, גורמים אלו - משאבים מחד גיסא ושיקולים אתים ומוסריים מאידך גיסא - אמורים להשפיע על שאלות המחקר.

מיה: כתבתי קודם שמבחינתי הקורות המחזיקות את האוהל האיכותני הגדול הן מחקר נטורליסטי וסובייקטיביות מודעת. מכאן נובעות השאלות שחשוב לשאול. השאלה הראשונה היא איך לעשות מחקר נטורליסטי, כלומר מחקר שמתקרב למציאות ככל האפשר, במקום לנסות להביא את המציאות למעבדה. בבואי לערוך מחקר אני צריכה לשאול את עצמי מהו האופן המתאים ביותר לחקירה הספציפית הזאת, לשאלת המחקר ולשדה המחקר. כאן בא לידי ביטוי היסוד היצירתי, הפתוח והגמיש של מחקר איכותני.

השאלה השנייה נוגעת לסובייקטיביות מודעת. ההבנה באשר לסובייקטיביות מודעת נובעת מההבנה שידע תמיד מעוגן במיקום חברתי כלשהו. כלומר השאלה השנייה שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו היא כיצד המיקום החברתי שלנו מעצב את נקודת המבט שלנו ואת התהליך המחקרי. לשם כך עליי להבין מהם יחסי הכוחות בשדה שאני חוקרת ולהיות מודעת ליחסי הכוחות בתוך מערך המחקר. המטרה של סובייקטיביות מודעת היא כפולה: מצד אחד היא תורמת להפחתת הדרה והאחרת (othering) (Krumer-Nevo & Sidi, 2012) ומצד שני היא עוזרת לי להיפתח למגוון נקודות מבט ולהיעשות מודעת "לעושרם העצום של החיים החברתיים" (הרצוג, 2014, עמ' 35).

השאלה השלישית קשורה להכרה בכך שמחקר הוא פעולה פוליטית למען שינוי חברתי. מכאן עולות שתי שאלות הנוגעות לאופן הצגת המחקר. השאלה הראשונה היא כיצד המחקר משפיע על השדה החברתי. הכרה ביחסי הכוחות החברתיים, בתהליכים שקופים של הדרה ואפליה, דורשת ממני להבין כיצד אני משפיעה על השדה החברתי שאני חוקרת. השאלה השנייה היא, בהינתן שברצוני להביא לשינוי חברתי, כיצד אני יכולה ליצור דיאלוג, דרך הכתיבה שלי, עם קהלים שונים. כתיבה מדעית כדיאלוג - לא מונולוג.

מיהו החוקר הטוב?

מיהו חוקר טוב הוא חוקר שמתאמץ להקשיב לאחר בתשומת לב מרבית ובכמה שפחות הנחות ודעות קדומות (Diversi & Moreira, 2009). אין זה אומר שאני חושבת שצריך להיכנס למחקר ללא שאלת מחקר או תאוריה או תפיסת עולם, אלא שאני כחוקרת צריכה להיות מודעת כמה שיותר להנחות ולדעות הקדומות שלי. נוסף על כך חוקר טוב שולט היטב במתודולוגיה, אך אינו מקדש אותה אלא משתמש בה באופן יצירתי שמתאים לשדה המחקר, לשאלת המחקר וליחסי הכוחות בשדה (הרצוג, 2014).

דורית: מניסיוני כחוקרת וכמנחה של עשרות תלמידי מחקר למדתי שחוקרים טובים הם אלו המחוברים עמוקות לנושא המחקר שלהם. לא פעם פגשתי את התופעה העוצמתית שבה החוקר מרגיש שדרך המחקר למד על עצמו והתקדם לקראת פתרון של נושא לא פתור, של סוגיה המטרידה אותו כל חייו. החיבור הזה מצייד את החוקר בלהט הדרוש כדי להמשיך ולחקור נושא מסוים גם אם אחרים אינם מבינים אותו ואינם מאמינים בו, ולהתמודד עם הקשיים ועם המהמורות שבדרך. אך אין די בלהט. החוקר הטוב הוא גם זה שמוכן ללמוד את השדה ואת כלליו ולהתאים עצמו לכללים אלו בלי לוותר על עמוד השדרה המחקרי, ובכך לשפר את עצמו ואף את השדה.

במונחי התאוריה המוסדית חוקרים טובים הם לעיתים קרובות יזמים מוסדיים, כלומר חוקרים הערים לסתירות הקיימות בכללי השדה ובעזרת מחקריהם מציעים דרכים להתמודד עימן. חוקרים אלו נחשבים להתמודד עם קשיים, ערים לחלופות ומוכנים לנסותן, ומודעים לכללי ההתנהלות בשדה ולדרכים לפעול על פיהם ואף לשנות אותם (Greenwood & Suddaby, 2006). אלו חוקרים המוכנים לפרוץ דרך, אך בו בזמן ערים לחשיבות שבהסבר ובהנמקת הדרך עבור האחרים. הם יודעים להגדיר את הבעיות בתחום המחקר, להסביר את המענה שמציעים המחקר

או השיטה החדשנית שלהם, ולנמק כיצד למרות החדשנות המחקר שלהם פועל במסגרת ערכי השדה, מחזק אותם ואף רלוונטי לחוקרים נוספים (Greenwood et al., 2002; Maguire et al., 2004). לסיכום, חוקר טוב הוא חוקר המשתמש במחקר כדי להבין את סביבתו ואת עצמו, בתקווה שידע זה יעזור גם לאחרים. ברוח זו אנחנו מקוות שהידע שנאסף בספר זה יעזור לחוקרות ולחוקרים אחרים להבין את עצמם, את מחקרם ואת סביבתם טוב יותר.

פרקי הספר

הרעיון של "שיחה" הודגם עד כה בדיון בינינו, מיה ודורית, אך הוא מלווה את כל פרקי הספר במובן הרחב ביותר של המושג. בקול הקורא ביקשנו מהמשתתפים להציע תובנות וכלים הנובעים מניסיונם האישי, ולעגנם בדוגמה מחקרית ובהקשר תאורטי, אפיסטמולוגי ומתודולוגי רחב יותר. ואכן הפרקים שנכתבו משקפים רוח זו ומציגים שיחות בין חוקרים, שיחות של חוקרים עם עצמם ושיחות של חוקרים עם משתתפי המחקר. מכאן שמו של הספר "שיחות על מחקר איכותני". להלן נציג את חמשת שערי הספר.

שער ראשון: שיחות על מטרת המחקר. תמר זילבר פותחת שער זה בטענה כי מטרתו של מחקר איכותני ביקורתי לחשוף את המבנה החברתי - כיצד הוא נוצר, את מי הוא משרת, ומה כלליו - כדי לערער על הסדר החברתי. עוד היא מראה שמחקר איכותני ביקורתי יכול להתקיים גם כאשר אוכלוסיית המחקר היא אוכלוסייה פריווילגית; מני מלכה דן בסוגיה נוספת הנובעת ממטרת הפרדיגמה המחקרית ביקורתית, והיא היות החוקר מעורב בפעילויות של אוכלוסיית המחקר. מלכה מציע כי מעורבות פעילה של החוקר בקרב הקהילה הנחקרת תוך יישום מתודולוגיות משתפות ומוכוונות לפעולה, יכולה להפוך את המחקר לכלי לקידום שינוי חברתי; דורית לביא טובין טוענת לעומתם כי מטרת המחקר היא פיתוח תאוריות. בפרקה היא דנה בסוגיות הקשורות לפיתוח תאוריה בעזרת נתונים איכותניים.

שער שני: שיחות על מהותו של מחקר איכותני טוב. פאולה פדר-בוביס פותחת את השיחה העוסקת בשאלה מהו מחקר איכותני טוב, בהצעת כמה המשגות לסוגיה זו והדגמתן במחקרים שונים; עמיה ליבליך ממשיכה שיחה זאת ומדגישה את המתח בין סדר לבין יצירתיות שסוגיית האיכות מעלה. ליבליך דנה במתח זה על ידי הצגת ההיסטוריה של הקהילה האיכותנית בישראל וההיסטוריה האישית שלה כחוקרת. אורנית רמתי דביר, שוש דוידסון ועינת לחובר טוענות כי מחקר

איכותני טוב צריך להיות רגיש למאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הנחקרת. החוקרת נדרשת לרמה גבוהה של רפלקטיביות כדי לתת לנחקרות מקום ולא לכפות את עצמה עליהן; רמתי דביר, דוידסון ולחובר מדגימות טענות אלו מתוך ניסיון במחקר על, עם ועבור נערות.

שער שלישי: שיחות על החוקר ככלי המחקר. רבקה תובל-משיח וכנרת שפירא גורסות כי האופן שבו מחקר משפיע על החוקרת שעורכת אותו, הוא ידע חשוב המאפשר לחזור ולהבין את חוויות הנחקרים ולהעשיר את התובנות העולות מהמחקר; חנה קורלנד, ויקטור פרידמן, ישראל סייקס, רות דנינו ליכטנשטיין וטלדה מלמד ממשיכים שיחה זו בהצגת מתודה לחקר עצמי-בשדה, הממוקדת ביכולתו של החוקר לבחון את עצמו ואת מעשיו בשדה לשם העמקת הבנת השדה ופעילותו בתוכו. החוקרים טוענים שהדרך שהם מציעים יכולה להפוך ידע סמוי של חוקרים ומנחים לידע גלוי ובכך לאפשר יישום של מחקר פעולה; שולמית קיציס מציגה את שיטת הפרפורמנס האתנוגרפי התיאטרלי במחקר האיכותני. היא מציעה מענה לסתירה בשדה המדע, היינו לעובדה שהידע שאמור לשפר את חייהם של בני האדם אינו מגיע אליהם. בפרפורמנס התיאטרלי היא יכולה להציג את הבשר-ודם של מי שעבורה המחקר היה יותר מדיווח מדעי, ובכך לפרוץ את מגדל השן.

שער רביעי: שיחות על מחקר איכותני כאינטראקציה בין החוקרת לבין משתתפי המחקר. ניר אביאלי מציג את ניסיונו האישי בתצפית משתתפת אתנוגרפית. שיטת מחקר זו מזמנת סוגיות רבות הנובעות מהאינטראקציה הממושכת והעמוקה בין החוקר לבין בני התרבות שהוא חוקר. לטענת אביאלי, העיקרון המנחה בהתמודדות עם סוגיות אלו הוא כי בני התרבות הנחקרת הם בעלי הידע והיכולת הפרשנית, וכי תפקיד החוקר לאפשר לידע ולפרשנות אלו לקבל ביטוי; גבריאלה ספקטור-מרזל דנה באינטראקציה בין פרשנות החוקרת לבין נרטיב המרואיינים בשיטה אחרת - פרשנות נרטיבית ומודל מנגנוני הברירה. המחברת מתמודדת עם הניסיון להגיע לסיפורו של הנחקר, לנרטיב שלו, למרות אילוצי הפרשנות הסובייקטיבית של החוקרת. היא מציעה מדריך היוריסטי (heuristic guide) כדרך לחשוב על נתונים נרטיביים, ורואה בגמישות המחשבתית הנדרשת בדרך זו יתרון שמרחיב את הדרך להבנה מתוך התייחסות להקשר המורכב שבו נוצר; נור שמעי עוסקת באינטראקציה בין החוקרת לבין משתתפות המחקר בראיונות איכותניים שהם חלק ממחקר פעולה משתף. היא טוענת כי לשם הפיכת ריאיון איכותני לריאיון המכוון לפעולה נדרשים שלושה מרכיבים: הכרה, זיהוי הפוטנציאל לשינוי והזמנה לשותפות.

שער חמישי: שיחות על פלורליזם במחקר. גליה מורן, אלינה גריזמן ועדן אידלסון מציגות גישה של שילוב שיטות איכותניות וכמותיות (mixed methods) כמענה לדיכוטומיה בין מחקר איכותני וכמותי. לטענתן, השימוש במתח שבין הפרספקטיבות השונות מאפשר ליצור ידע חדש דרך גילוי דיאלקטי; החוקרות מביאות דוגמאות ממחקריהן כדי להראות כיצד שימוש בשתי צורות חשיבה שונות לאורך כל התהליך המחקרי מאתגר את החוקרים לחשיבה רב-ממדית, המעודדת התבוננות מחודדת והעמקת ההבנה והדיוק במחקר; טלמור פרחי, מיכל פיניאן-וויס ודורית לביא טובין מציעות לשלב בין תהליך אינדוקטיבי, שבו עולים ומתגלים פערים בין מילים לבין התנהגות במהלך ניתוח הנתונים, לבין תהליך דדוקטיבי, שבו גוזרים הסברים והשערות מתאוריה קיימת כדי להסביר פערים אלו. שילוב כזה נותן מענה לקושי הנובע מכך שעקרונות מדעיים כלליים אינם משאירים מקום לקולם האותנטי של הנחקרים, ושימוש במחקר לצורך הצגת נקודת מבט של הנחקרים אינו מאפשר פיתוח תאוריה כללית; אולז'ן גולדשטיין מציעה בפרק החותם את הקובץ לראות בטכנולוגיה חדשה יחסית, היישומון ווטסאפ, דרך נוספת לחקר תהליכים חברתיים. היא מציעה כלים מתודולוגיים כמותיים ואיכותניים לניתוח התנהגות אנושית בהקשר זה.

לסיכום, גם אם איננו מודעות לכך, הפעולות, הדעות והגישות שלנו הן חלק ממהלכים וממגמות בשדה המדע המשפיעים על פרופסיית המחקר הן בתוכה הן ביחס לשדות בסביבתה: הכלכלי, הפוליטי, המדיני ואחרים. עם זאת גם התפיסות האישיות של כל אחת ואחד מאיתנו משפיעות על פעולותינו היומיומיות בביצוע המחקר. החיפוש אחר משמעות של כל פעולה לחוד ושל הכול יחד הוא לב ליבו של המחקר בכלל ושל המחקר האיכותני בפרט. וכך תפיסותינו השונות משלימות זו את זו ותורמות כל אחת בדרכה לקהילה כולה.

תודות

תודה גדולה לכל הכותבות והכותבים של הספר, תודה לצוות המרכז הישראלי למחקר איכותני שעזר ותמך לאורך כל הדרך. הערכה רבה גם לרקטור אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, וכן לתוכנית ללימודי מגדר ולמחלקה לחינוך על המענקים שהבטיחו את הוצאת הספר לאור. לבסוף, תודות לצוות הוצאת הספרים של מופ"ת על עריכת הספר והבאתו לפרסום.

מקורות

- הרצוג, ח' (2014). דרכים לדעת - דמיון של התנגדות: מבט פמיניסטי על ריאיון העומק בחברה מרואיינת. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אג'אי וד' הקר (עורכות), מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות (עמ' 32-53). מגדרים, הקיבוץ המאוחד.
- הקר, ד', לביא-אג'אי, מ' וקרומר-נבו, מ' (2014). הזמנה לדיון במתודולוגיות מחקר פמיניסטיות. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אג'אי וד' הקר (עורכות), מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות (עמ' 7-31). מגדרים, הקיבוץ המאוחד.
- Boxenbaum, E. (2004). *The emergence of a proto-institution*. Copenhagen Business School.
- Denzin, N. K. (2014). Reading the challenges of a global community and the sociological imagination. *Qualitative Inquiry*, 20(9), 1122-1127.
- Diversi, M., & Moreira, C. (2009). *Between talk: Decolonizing knowledge production, pedagogy, and praxis*. Routledge.
- Greenwood, R., & Suddaby, R. (2006). Institutional entrepreneurship in mature fields: The big five accounting firms. *Academy of Management Journal*, 49(1), 27-48.
- Greenwood, R., Suddaby, R., & Hinings, C. R. (2002). Theorizing change: The role of professional associations in the transformation of institutionalized fields. *Academy of Management Journal*, 45(1), 58-80.
- Krumer-Nevo, M. (2009). From voice to knowledge: Participatory action research, inclusive debate and feminism. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(3), 279-295.
- Krumer-Nevo, M., & Sidi, M. (2012). Writing against othering. *Qualitative inquiry*, 18(4), 299-309.
- Maguire, S., Hardy, C., & Lawrence, T. B. (2004). Institutional entrepreneurship in emerging fields: HIV/AIDS treatment advocacy in Canada. *Academy of Management Journal*, 47(5), 657-679.
- Peled, E., & Leichtentritt, R. (2002). The ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work*, 1(2), 145-169.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. McGraw-hill education.